

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 01.11.2025
Kabul Tarihi : 12.03.2026

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1815594>

KANUN-İ ESASİ'YE İLANI ÖNCESİNDE TEPKİLER

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ¹, Eylem ÖZTÜRKÇİ²

ÖZ

Anayasalar toplumların siyasal kültürlerinin ve sosyo-ekonomik dinamiklerinin sonucu oluşan metinlerdir. Kanun-î Esasi de görece uzun bir modernleşme sürecinin ardından 19. Yüzyılın son çeyreğinde yürütmenin yetkilerini kısıtlamaya yönelik çabalar sonunda ilan edilmiştir. Yeni Osmanlılar ve Midhat Paşa'nın başını çektiği liberal-reformist devlet ricalinin siyasal faaliyetlerinin sonucudur. Osmanlı Devleti'nde güç-iktidar ilişkilerinin, elitler arası çıkar çatışmalarının yansıması olarak şekillenmiştir. Kanun-î Esasi Türk siyaset ve hukuk tarihi açısından temel kırılma noktalarından birini oluşturur. Anayasanın yürürlüğe girişiyle siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı Tanrısal olandan dünyevi bir rızayı işaret eden millete evrilme yoluna girmiştir. Anayasanın ilanı öncesinde devlet ricali ve ulemanın merkezinde yer aldığı yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Anayasaya gösterilen tepkiler sosyo-ekonomik temelliydi. Ancak özellikle Ulemâ tarafından yoğun dinî-ideolojik argümanlarla politik söyleme dönüştürüldü. Anayasa karşıtı tutucu-muhafazakâr bir kısım devlet ricali ve ulemanın amacı kendi çıkarlarıyla uyumlu eski düzenin devamıydı. Kanun-î Esasi taraftarı liberal-reformist elitler ise anayasanın ilanını Batı ile eş güdümlü yakalayarak devletin toprak bütünlüğünü korumanın aracı olarak görmekteydi. Bu çalışmanın amacı Kanun-î Esasi'nin ilanı öncesinde merkezdeki elitler arasında siyasal tartışmaların çeşitli boyutlarıyla gösterilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kanun-î Esasi, Devlet Ricali, Ulema, İktidar Mücadelesi, Midhat Paşa.

¹ Doç.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alpaslan6507@gmail.com, [Orcid: 0000-0003-2877-8415](https://orcid.org/0000-0003-2877-8415)

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, eylemozturkci@hotmail.com, [Orcid: 0000-0003-0434-7717](https://orcid.org/0000-0003-0434-7717)

Article Type : Research Article
Date Received : 01.11.2025
Date Accepted : 12.03.2026

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1815594>

THE REACTIONS PRIOR TO THE DECLARATION OF THE KANUN-Î ESASI

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ¹ Eylem ÖZTÜRKÇİ²

ABSTRACT

Constitutions result from the political culture and socio-economic dynamics of societies. Kanun-î Esasi was declared in the last quarter of the 19th century following a lengthy modernization process and efforts to limit the executive's powers. It was the outcome of political activities by the Young Ottomans and liberal reformist state officials, led by Midhat Pasha. The Constitution reflects power relations and conflicts of interest among elites in the Ottoman Empire. Kanun-î Esasi is one of the most significant turning points in Turkish political and legal history. With its entry into force, the source of political legitimacy shifted from the divine to the secular, signifying popular consent. Prior to its proclamation, intense debates took place centered around state officials and the Ulemâ reactions to the constitution were socio-economically based. However, these were transformed into political discourse, particularly by the ulema, who used intense religious and ideological arguments. The goal of the conservative-reactionary state officials and Ulemâ who opposed the Constitution was to maintain the old order, which aligned with their own interests. In contrast, the liberal-reformist elites who supported the Kanun-î Esasi saw its proclamation as a means of protecting the state's territorial integrity by coordinating with the West. This study aims to demonstrate the various dimensions of political debate among central elites prior to the proclamation of the Kanun-î Esasi.

Keywords: Kanun-î Esasi, State Officials, Ulema, Power Struggle, Midhat Pasha.

¹ Associate Professor., Van Yüziüncü Yil University Department of International Relations, alpaslan6507@gmail.com Orcid: 0000-0003-2877-8415

² Dr., Ministry of National Education, Teacher, eylemozturkci@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-0434-7717

1. GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri Haklar Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin (1789), etkisiyle 19. Yüzyıl Avrupa'da Meşrutî Monarşilerin yükselişine sahne oldu. Ulus devletlerin sayısı arttı, ulusal egemenliğe, bireysel özgürlüğe duyulan inanç gelişti, genel oy ilkesi yayıldı ve sosyal haklar genişledi. Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Prusya, Belçika, Rus Çarlığı, parlamento kurumuna başvurdu ve Anayasalar ilan etti. Osmanlı Devleti de söz konusu gelişmelerin ve uluslararası güç-denge sistemindeki değişmelerin yarattığı basınçla bu süreçte Anayasal Monarşiye geçti (Ortaylı 2013; Tanör, 2015, s.128; Teziç, 2023, s.168). Bundan 149 yıl önce 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) tarihinde Sultan II. Abdülhamit'in "Vezir-i Me'âlî-semirim Midhat Paşa (Yüce Nitelikli Vezirim Midhat Paşa)" diye başlayan bir Hatt-ı Hümayun ile eski ve yeni vükela, Ulemâve askerî rical önünde Kanun-î Esas-î ilan etmesi ve bir yıl sonra parlamentoyu toplaması batıda başlayan mutlakiyetçi idareleri yumuşatan liberal rüzgârlara karşı uyum sağlama çabasıydı (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Y. EE. 71/38, 07.12.1293; Gözler, 2020). Kanun-î Esasî, halkın seçtiği bir parlamento tarafından kabul edilmediği gibi, kurucu bir meclis tarafından da hazırlanmamıştır. Doğrudan padişah tarafından atanan bir kurulun eseridir. Dolayısıyla Doktrin olarak bir "ferman anayasa" hüviyeti taşır ve Sultan tarafından bahşedilmiştir (Açıkgöz, 2021, s.68). Anayasa ilan edildiği gün, İstanbul'da bazı sevinç gösterileri yapılmasına karşın, vilayet merkezlerinde ileri gelenlerin hattın okunuşundan sonra Sultan'a teşekkürlerini iletmeleri dışında ciddi bir etki yaratmadı (Kartal, tarih yok(t.y), s.9). Anayasa sadece Edirne'de gerçek bir coşkuya sebep oldu. Bunun sebebi, parlamenter yönetime geçişin verdiği bir mutluluktan çok Rus tehdidini yakından hisseden Edirne halkının büyük devletlere meydan okunmasından duyduğu coşkudan kaynaklanıyordu. Anayasanın metni Ankara'da bile ancak iki ay sonra vilâyet gazetesinde yayınlanan bir makalede ile gün yüzüne çıktı. Bu makalede Anayasanın; Rusya'nın müdahalesini önleyeceği, özgür ifadenin ve yönetime katılımın güvencesi olacağına değinilmekteydi (Davison, 1997, s.162).

Anayasa, devletin siyasal egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya çalıştığı bir konjonktürde iç ve dış dinamiklerin zorlamasıyla ortaya çıktı. Dış dinamiğini, Rusya'nın yayılmacı politikaları ve İngiltere'nin artık Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma noktasında değişen yaklaşımları oluşturur. Rus Çarlığının söz konusu politikaları bir sır değildi. Ancak 19.Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere'nin artık Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmeye başlaması ve çıkarları açısından stratejik değere sahip Kıbrıs ve Mısır gibi yerleri işgal planları yapması Osmanlı yönetimi için çatışmalı bir siyasi-diplomatik sürecin habercisiydi. Başka bir deyişle Avrupa'da oluşan yeni denklem Osmanlı Devleti açısından tehdidin daha yoğun ve yaşamsal hale geldiğini işaret etmekteydi. İşte Kanun-î Esasî'nin ilanından hemen önce Balkanlarda devam eden Bulgar, Sırp ve Karadağ isyanlarını ve bölgede yapılacak reformları görüşmek üzere toplanan Tersane Konferansı'nda Batılı devletlerin desteğini kazanmak amacıyla anayasa ilan edildi. Midhat Paşa ile onun gibi düşünen bazı devlet ricali Kanun-î Esasî bir an önce ilan edilir ve meşrutiyet uygulanırsa yabancı devletlerin müdahalelerine imkân kalmayacağına,¹ Osmanlı Devleti'nin kendi işlerini mebusları ile görüşüp hal edeceğine inanıyorlardı (Georgeon, 2018, s.80-81; Kartal, t.y, s.7).

Benzer bir bakışı dile getiren Halil İnalçık da Sadrazam Midhat Paşa'nın yaklaşımını Avrupalı devletlerin dayatmalarına Kanun-î Esasî ve Meclis-i Mebusan projesiyle karşı koyma girişimi olarak değerlendirir (İnalçık, 2018, s. 208). Ancak sonuç Midhat Paşa'nın beklediğinden oldukça farklı olacak İngiltere ve Fransa Gladstone, Darwin, Oscar Wilde, Victor Hugo, Garibaldi, gibi önde gelen isimlerin Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki açıkça kara propagandayı da içeren çabalarının da etkisiyle konferansta Rusya'nın tezlerine daha yakın duracaklardır.

Kanun-î Esasî ilanının iç dinamiğini ise 18. Yüzyıl sonlarında başlayan Osmanlı Devleti'ndeki yürütmenin yetkilerini kısıtlamaya yönelik yasal çerçevenin hazırlanması oluşturur. Bu süreç egemenliğin paylaşılmasına yönelik Şer'i Hüccet ile başlayıp Kanun-î Esasî'ye uzanan bir dizi reformu kapsar. Padişah IV. Mustafa'nın tahta çıkışında Sultan ve kulları arasındaki ilişkilerin niteliğini yeniden belirleme amacıyla hazırlanan şer'i sözleşmede padişahın "*bilinenin uygulanması, istenmeyen önlenmesi*" ilkelerine uyacağına yönelik sözler vermesi biraz silik de olsa kendi iradesi dışında bir iradenin varlığını kabul ettiğini göstermektedir (Çavdar, 2013, s.22-23). Sonradan Padişah II. Mahmud tarafından işlevsizleştirilen Sened-î İttifak, egemenlik paylaşımının genişletilmesi ve daha da etkinleştirilmesi bağlamında daha ileri bir adımı işaret eder. Bu sözleşmeyle çevrede bir iktidar odağı haline gelen Ayanlar ile merkez arasında egemenlik sorunların çözülmesi ve yeniden belirlenmesi amacıyla "Meşveret Meclisi" toplanmasına karar verilmiştir. Merkezin kanuna aykırı fiillerine karşı çevreye direnme hakkı tanınması da konumuz bağlamında sözleşmenin asıl can alıcı noktasını oluşturur (İnalçık, 2018; Çavdar, 2013). Tanzimat dönemi ise kameralist politikalarla merkezileşmeyi sağlamaya çalışırken bürokrasi sınıfını başat aktör olarak öne çıkardı. Artık Tanzimat idareyi modern bürokrasi eliyle

¹ Midhat Paşa daha Sultan Abdülaziz döneminde Valide Sultan'ın kendisine Balkanlardaki sorunların çözümü için ne düşündüğünü sorduğunda: "...bu mülkün idaresi bir kanuna merbut olmak ve İslamla Hristiyan sahîhen müsavat haline getirilmek lazımdır..." diyerek Anayasaya ve meşrutiyet rejimine işaret etmiştir (BOA. Y.EE. 18/113, 20.06.1298).

sağlamaya çalışırken bir yandan da Gülhane Hattı Hümayunuyla politik-hukuki çerçeveyi ortaya koydu. Tanzimat Fermanı bütün Osmanlı tebaası için ferdi özgürlükler ve şahsi emniyet getirmekte bu yönde kanuni düzenlemeler içermekteydi. Bu fermanın tamamlayıcısı niteliğindeki İslahat Fermanı ile de Gayri Müslümlerin vicdan ve ibadet hürriyetleri teminat altına alınmış, bütün Osmanlı tebaasına din farkı gözetmeksizin devlet memuriyetine, askeri ve mülki mekteplere girme hakkı tanınmıştır (Abadan, 1957, s.10-15; Mardin, 2013, s.12). Bu iki ferman Osmanlı tebaası arasında eşitliğin sağlanmasında önemli kilometre taşlarıdır. Bu açıdan bakıldığında bir anayasa hüviyeti taşımaları da Anayasacılık yolunda atılmış adımlardır. Ancak bu prensiplerin etkinliğini sağlayacak ve sultanın yetkilerini sınırlayacak mekanizmalar da henüz üretilmemiştir (Özbudun, 2023, s.24). Süreç içinde Tanzimat bürokrasisinin uyguladığı “istibdat” a karşı 1860’larda ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketi, anayasal yönetime giden süreçte kritik rol oynadı. Amaçları, “vekilleri değiştirmek, hükümete darbe vurmak”, kuracakları “Meclis-i Meşveret” ile siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsal hale getirmek, kuvvetler ayrılığını sağlamak ve meclis yoluyla yürütmeyi kontrol etmektir (Namık Kemal’in Mektupları, 1967, s.179; Kurbanlı, 2021, s.177). Şerif Mardin, Yeni Osmanlıların İttihat Terakki ile taşıdığı amaç birliği ve sağladığı insan kaynağıyla bu harekete zemin oluşturduğunu ifade eder (Mardin, 2014, s. 33). Yeni Osmanlılar aynı düşünsel alt yapı ve politik desteği Kanuni Esasi yanlısı Midhat Paşa ve diğer devlet ricaline de vermişlerdir. Yeni Osmanlıların lider kadrosu anayasa hazırlık sürecinde yer aldıkları gibi diğer üyeleri de ilanı yönünde faaliyette bulunmuşlardır.

Kanun-î Esasi'nin ilanı öncesinde Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa gibi devlet ricali ve saraydan nemalanan Rıza Bey, Ramiz Ağa, Dağıstanlızade Muhyittin Efendi, Gürcü Şerif Hoca gibi kimseler anayasa karşıtı blokta yer almaktaydı. Kanun-î Esasi taraftarı grubu ise Midhat Paşa ve Namık Kemal'in de yer aldığı aydınlar, Yeni Osmanlılar ve bir kısım devlet ricali oluşturmaktaydı. Bu çalışmayla iktidar mücadelesinin aparatına dönüşen Kanun-î Esasi'nin ilanı öncesinde Osmanlı elitleri arasındaki çatışma değerlendirilmektedir. Çalışmada Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, dönemin siyasi aktörleri ve çeşitli müelliflerinin eserleri gibi birincil kaynakların yanında dönemi ele alan modern literatür doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Öncelikle ilgili literatür taranmış, sistematik olarak sınıflandırılmış ve bulgulara ulaşılmıştır. Daha sonra elde edilen veriler analiz edilmiş, yorumlanmış ve çıkarımlara gidilmiştir.

2.Kanun-î Esasi Üzerine İlk Tartışmalar

Osmanlı entelijansiyası Kanun-î Esasi'nin ilanından önce anayasa anlamına gelen Fransızca “*constitution*” kelimesine aşina olmaya başladı. “Kanun-ı esasi”, “şartname-i esasi” ve “şeriat-ı esasîye” gibi tanımlamalarla “*constitution*” karşılanmaya çalışıldı. Bazıları ise bu kelimeyi olduğu gibi Türkçe “*konstitüsyon*” şeklinde yazıp kullanmaya devam etti (Gözler, 2020; Gözler, Gözler, 2015). Kanun-î Esasi üzerine tartışılan tek konu onun adlandırılması değildi. Osmanlı Devlet Ricali ve Ulemanın içinde bulunduğu elitler arasında anayasanın gerekliliği konusu tartışmaların sıcak noktasını oluşturmaktaydı. Kanun-î Esasinin iktidar savaşının temel argümanına dönüşmesi mücadelenin daha da sertleşmesine yol açtı.

Matbuatla meşgul olanların bir kısmı ile özellikle Yeni Osmanlıların da aralarında bulunduğu genç kuşak hükümet memurlarının birçoğu ve Kanun-î Esasi'nin asıl aktörlerinden olan Midhat Paşa, anayasanın ilan edilmesi taraftarıydı. Midhat Paşa'nın vükela içinde taraftarı pek az olsa da Namık Kemal, Ziya, Rauf, İsmail Beyler ve sonraları vezirlik makamına kadar çıkacak olan Hasan Fehmi, Şakir, Sadullah, Köse Raif, Refet Paşalar gibi bir hayli rical Kanun-î Esasi taraftarlığıyla Midhat Paşa'ya destek olmaktaydılar. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Kanun-î Esasi'nin değil sade bir ıslahatın taraftarıydı. Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesinin önde gelen aktörü Serasker Hüseyin Avni Paşa'da anayasa karşıtı güçlü isimlerdendi. Safvet ve Edhem Paşalar tarafsız idiler. Ahmed Vefik Paşa ise meşrutiyet aleyhindeydi (Ahmed Saib, 1326, s.41; Uzunçarşılı, 1967, s.28-35). Ulemâ arasında Kazasker Seyfeddin Efendi, Fetva Emni Halil Efendi, Şeyhü'l İslam Hayrullah Efendi ve daha sonra sürgüne gönderilecek olan Rumeli Kazaskeri rütbesindeki Gürcü Şerif Efendi, Dağıstanlızade Muhiddin Efendi ve bazı dersiâm hocaların yer aldığı bir klikte meşrutiyete karşıydı (BOA. Y.EE. 19/10, 06.04.1327; Mahmud Celaleddin, 1983, s.176).

Kanun-î Esasi ve Meşrutiyet konusunda ilk büyük toplantı “Meclis-i Mahsus” veya “Meclis-i Meşveret” denilen kurulda, üst düzey devlet erkânının katılımıyla yapıldı. Toplantı anayasa taraftarı liberal-reformist elitlerle ağırlığını Ulemâ mensuplarının oluşturduğu muhafazakâr grubun karşı karşıya geldiği resmi bir kurul olmasıyla da dikkate değerdir. Başka bir deyişle bir iktidar aracı olarak tarafların siyasi pozisyonunu belirleyen Kanun-î Esasi üzerinden ilk büyük hesaplaşmalar söz konusu toplantıda yapıldı. Bu toplantıya Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Midhat Paşa, Darü's-Şura Reisi Redif Paşa, Kazasker Seyfeddin Efendi, Fetva Emni Halil Efendi, Mekatib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa ve diğer bazı erkân katıldı. Toplantıdaki görüşmeler resmi kayıt altına alınmamıştır. Ancak toplantıda ki tartışmaların önemli isimlerinden Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılab, adlı eserinde görüşmeler hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Buna göre toplantıda Sadrazam Rüşdü Paşa: “*meşrutiyet-i idareye ehl-i vatanda 'adem-i kabiliyet ve hürriyet-i ahalide enva'-ı mazarrat mevcuddur*” diyerek meşrutiyet idaresine karşı çıkmıştı. Süleyman Paşa Sadrazam'a karşı: “*Paşa hazretleri tebeddül-i saltanat-ı hal-i hazır*

istibdad-ı vakaya için olmadı herkes te'min-i istikbal-i millet için bu fedakârlığa deruhte etti bu işi yapanların ne Sultan-ı mahlu'a bir garaz-ı şahsileri ve ne de şimdikine bir nisbet-i mahsusaları var idi müzakerât bu dakikalari nazar-ı itina'ya alarak devam buyurunuz" sözleri ile amaçlarının meşruti idareye geçiş olduğunu bir kez daha hatırlattı. Meşrutiyet fikrine karşı olanlardan biri de Fetva Emini Halil Efendi idi. Fetva Emini de cahil gördüğü halka, devlet yönetimi ile ilgili fikirlerinin sorulmasını uygun bulmadığını eğer gerekecekse Fetvahane'de bir ilim heyeti kurularak sorunların buraya götürülmesini önerdi. Tartışmalar devam ederken Sadrazam, İngiliz tipi meşrutiyetin taraftarı olan Namık Paşa'ya demek sende Rouge (kıvılcık) olmuşsun sözleriyle çıkıştı ve itidalden uzaklaşmamak gerektiğini vurguladı. *"Bu ahaliye imtiyaz vermeye gelmez verdikçe daima daha ziyadesine talib olurlar kanaat etmezler işte Girtililere geçende imtiyaz verilmiş idi. Bakın yine tevsî'ini talep ve iddi'a ediyorlar."* sözleriyle de yaklaşımını pekiştirdi. Süleyman Paşa buna karşılık, Girtililerin imtiyazı devletten değil şahıstan istediklerini belirterek, millet meclisinin böyle bir teklife mahal bırakmayacağını ifade etti. (Süleyman Paşa, 1326, s. 61-63; Çavdar, 2013, s.45). Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya göre de meşrutiyetin ilanı için erkendi ve Hristiyan unsurların mecliste bulunması ülkeyi felakete sürükleyecekti. Bu kurula katılan Cevdet Paşa, Server Paşa, Raşid Paşa, Saffet Paşa, Halet Paşa, Yusuf Paşa, Kayserili Ahmed Paşa, Galip Paşa gibi pek çok kişi tartışmalara katılmamıştır (Süleyman Paşa, 1326, s. 61-63; Ebuzziya Tevfik, 1974, s.300). Toplantıda olumlu bir sonuç alınmayarak konu ileri bir zamana bırakılmıştır. Ancak Meclisi Mahsusa'daki tartışmalar anayasal yönetime geçiş konusunda yönetici elitler arasındaki bölünmenin belirginleşmesi ve daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Bundan sonra Kanun-î Esasi devlet içinde liberal-reformist elitlerle, tutucu-muhafazakâr elitlerin iktidar mücadelesinin belirleyici aracına dönüşecektir.

3. Ricalden Gelen Tepkiler

Sultan Abdülhamid'in cülusundaki Hatt-ı Hümayunu'nda Kanun-î Esasi'yi vaad etmesi sebebiyle Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ve bazı devlet adamları da ister istemez buna rıza göstermişlerdi. Sadrazam, yine kendisi gibi anayasanın ilanına karşı olan Mahmud Celaleddin Paşa'ya: *"Eğer dış teklifler sırasında böyle bir jest yapılmak mecburiyeti olmasaydı Kanun-î Esasi'ye muvafakat etmeme imkan yoktu"* diyerek dış güçlerin Osmanlı üzerindeki emellerinin kendisini susturduğunu işaret etmekteydi. Ayrıca Rüşdü Paşa, Kanun-î Esasi Tasarısının başında yer alan hükümdar haklarına yönelik bölüme karşı çıkmakta, hükümdarın vazifelerini bildiren maddelerin yer almasının sultanı halk gözünde küçük düşüreceğine inanmaktadır. Ona göre padişahın yetkileri sınırlanamazdı. Rüşdü Paşa, mecliste Türklerin azınlıkta kalacağı endişesini de taşımaktadır (Mahmud Celaleddin, 1983, s. 203; Uysal, 2014,s.39).

Sadrazam ile benzer düşüncelere sahip etkili devlet adamlarından biride Ahmed Cevdet Paşa'dır. Paşa, anayasal yönetimle şeriat arasında çelişki olduğunu düşünmekte, Gayri Müslimlerin eşitliği düşüncesine karşı çıkmakta ve padişahın salahiyetlerinin sınırlandırılmasına itiraz etmekteydi. Ahmed Cevdet Paşa Kanun-i Kadimi ve Şer'i Şerifi Osmanlı Devleti'nin yazısız anayasaları kabul etmekteydi. İslam hukukunda devlet yöneticilerinin salahiyetlerinin ve sorumluluklarının belirlendiğini, bunun yazılı bir belgeyle sınırlanmasının zamanla değişen ihtiyaçlara cevap veremeyeceğini ve sabit bir hukuk yaratacağı görüşündedir. Ayrıca Kanun-î Esasi'nin ilanıyla Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tavrının değişmeyeceği düşüncesindeydi (Ahmed Cevdet Paşa, 1991,s.168; Diler, 2019, s.67-70).

Mahmud Celaleddin Paşa da anayasaya açıkça karşıdır. Mahmud Paşa, meşruti yönetim ve bazı anayasal haklar verilmesiyle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasının olası olmadığına inanmaktaydı. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin kudret ve azametini tahkim edecek bir kanunu desteklemeyeceklerine düşünmekteydi. Ona göre Osmanlı Devleti'ni azınlıklar eliyle içerde küçük küçük hükümetlere bölmek ve bunları önce içerde müstakim bırakmak sonrada devletin düzenini kökten yıkmak Avrupa devletleri için temel amaçtı (Mahmud Celaleddin, 1983).

Kanun-î Esasiye karşı isimlerden biri de ordu içinde büyük saygınlığı olan Serasker Hüseyin Avni Paşa'dır. Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren cuntanın etkili ismiydi ve istediği sadece padişah değişikliği idi. Anayasanın ilan edilmesinin ve meclisin açılmasının Müslümanlardan çok Hristiyanların çıkarlarıyla uyumlu olduğunu düşünüyordu. Mütercim Rüşdü Paşa gibi o da Osmanlı meclisinde devletin asıl unsuru olan Türklerin azınlıkta kalacağını, başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin Hristiyan mebusları etkileyeceğini ve devletin parçalanmasının daha kolay hale geleceğini savunuyordu (Uzunçarşılı, 1967; Uysal, 2014).

Avrupa'da tahsil gören ve birkaç defa Seraskerlik yapmış olan Namık Paşa ise, İngiliz Parlamentosu gibi bir yapılanmanın sağlanması ve sadece Müslümanlardan oluşan bir meclisin oluşturulması taraftarıydı. Bu konu ile ilgili düşüncelerini şu sözleriyle desteklemektedir: *"Meşrutiyetten daha faideli ve daha etraflı bir tedbiri ben değil henüz dünyada hiç kimse bulamadı ve bulamayacak... Benim zihnimi yalnız açacağımız Meclis 'de Hristiyanların aza sıfatıyla bulundurulacağı karıştırıyor. Vakı'a asrımızın icabını bilirim. Bu meclisi İslamlara hasr etmek mümkün olamaz. Lakin Hristiyanlardan a'za kabul etmekte olan mahzurlar da inkâr edilemez. Eğer şu fırsat elden kaçırılıp da meşrutiyet ilan olmaz ise devlet ve millet için felah tasavvur etmemelidir"* (Lütfi Simavi, 1326, s. 70). Namık Paşa, meşruti yönetimin üstünlüğünü birazda abartılı bir şekilde ilkesel olarak kabul etmektedir. Ancak

batılı formasyona da sahip bir devlet adamı olarak liberal çağdaşlarından farklı olarak Hristiyanların mecliste temsil edilmesine karşıdır. Bunun çağın kaçınılmaz bir sonucu olduğunun da farkındadır.

Kanun-î Esasi aleyhtarları içinde saray halkı ile saray müntesibi vükela, Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid dönemlerinde saray sayesinde zenginleşen bazı kimselerde bulunmaktaydı. Bunlar, padişahın istiklali yok olacak, cumhuriyet başlayacak gibi bir takım dedikodular yaymışlardı (Midhat, 1325, s.184; Ahmed Saib, 1326, s.41). Bunlardan biri beylerbeyi payesine sahip Ramiz Paşa ya da o zamanki İstanbul gazetelerinin tabiriyle Ramiz Ağa idi. Kendisi bir dönem Sultan Abdülmecid zamanında mabeynde bulduktan sonra Sultan Abdülaziz döneminde saraydan uzaklaştırılmış olup tekrar saraya girme arzusunda idi. Ramiz Paşa, Mahmud Nedim Paşa çizgisinde bir düşünsel alt yapıya sahipti ve hürriyet ve özgürlük taraftarlarına karşı idi. Zenginliği sebebiyle tüccarlar nezdinde nüfuz sahibi olan Bâb-ı Âli sabık Evrak Müdürü Rıza Bey'de, Kanun-î Esasi'ye tepkili olan bir isimdir (Sabah, "Resmi", Sayı: 198, 06.10.1293; Takvim-i Vekayi, "Kısm-i Resmi", S. 1841, 06.10.129; Ahmed Saib, 1326, s.42-43; Midhat Paşa'nın Hatıraları, 1997, s.206-207).

Namık Kemal'in yaklaşımı ise anayasanın İslami bir çerçevede olması gerektiği yönündedir. Bu açıdan bakıldığında anayasanın içeriği noktasında Midhat Paşa'dan ayrıldığı da ifade edilebilir. Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş için önerilerini birkaç nokta üzerinde toplamıştır. Ona göre, hükümeti adalet çerçevesinde tutmak için anayasanın hükümlerinin açık bir şekilde ilan edilmesi ve böylece hükümet tarafından ileri sürülecek ihtilafların ve inkârların ortadan kaldırılması gerekir. Bunun yanında usul-i meşveret şarttır. Bu da yasama gücünün iktidar sahiplerinden alınarak halkın temsilcilerine yani meclise verilmesiyle olur. Bir millet meclisi açılıp padişah ve Heyet-i Vükelâ'nın meclis kararlarına göre hareket etmesi gerekmektedir. Kurulacak meclis Allah'ın emirleri, peygamberin sünneti, akıl ve hikmetin kuralları dışında bir karar almamalıdır. Namık Kemal, dinî kuralların da belirleyici olacağı bir yönetim biçimini savunmaktadır. Bazı batılı kavramları İslam literatüründeki kavramlarla daha kabul edilebilir bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre asıl hükmetmesi gereken ümmettir ve ümmet vatandaşdır. Yine Meşveret kavramını ifade ederken "*Usul-i Meşvereti bırakayım da ne maksat ile hareket edeyim. Dünyada gördüğümüz medeniyetin güzelliğinin varoluş dayanağı hep meşveret usulü değil midir?*" sözleri bu konuya örnek gösterilebilir. Ayrıca Namık Kemal Avrupa Devletlerinin ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik baskılarının sadece azınlıklara tanınan haklarla değil usul-i meşveretin ilan edilmesiyle sonlandırılabilceğine inanmaktadır (Namık Kemal, 1327, s.176; Korkmaz, 2021, s.437; Uygur, 2023, s.55-56).

Ricalin kendi siyasal kariyerleriyle Kanun-î Esasi arasındaki negatif korelasyonun farkında oldukları anlaşılmaktadır. Tipik bir Tanzimat adamı olan Mütercim Rüşdü Paşa anayasal düzenle kendi dünya görüşü arasındaki uçurumun farkındadır ve meşruti yönetimde Sadrazamlık mevkiini koruyamayacağını bilincindedir. Zaten yukarıda yer verildiği üzere kendisinin ifadelerinden anayasaya kerhen evet demek zorunda kaldığı açıktır. Ahmed Cevdet Paşa anayasanın ilanının en büyük rakibi Midhat Paşa'yı iktidara taşıyacağı ve kendisini geri plana iteceğinin bilincindedir. Hüseyin Hilmi Paşa Abdülaziz'in hal' edilmesiyle askerinin yeniden siyasete döndüğünün ve bu durumda kendisine belli bir iktidar alanı yaratacağını görmektedir. Rıza Bey ve Ramiz Ağa gibiler ise eski düzenin devamıyla çıkarları arasındaki paralelliğin farkındaydılar. Başka bir deyişle saraydan nemalanmanın meşrutiyetin ilanının önüne geçmekle mümkün olduğunu kavramışlardı. Diğer taraftan reformist blok da iktidarı ele geçirmenin yolunun anayasal meşruti düzenden geçtiğini biliyorlardı. Bununla beraber Osmanlı Devlet Ricalinin anayasa tartışmalarında belirleyici noktanın devletin toprak bütünlüğünün ve devamlılığının nasıl sağlanacağı konusudur. Anayasa karşıtı rical bunun eski düzenle ve süreç içinde yapılacak ıslahatlarla mümkün olduğunu düşünürken liberal devlet adamları ise anayasa ve parlamentonun açılmasıyla ancak büyük devletlerin müdahalelerininin def edilebileceğini öne sürmekteydi. Her iki yaklaşımda burada düşünsel bir bakışın varlığını işaret etmektedir. Ancak saraydan nemalanan kliğin bakışını özenle ricalin bakışından ayırmak gerekir. Rıza Bey, Ramiz Ağa gibi kimseler ve bunların ulemâ dan bazı destekçilerinin Kanun-î Esasi karşısında aldıkları siyasal pozisyon günümüz siyasal partilerindeki hizipleri andırmaktadır ve kişisel çıkar merkezlidir.

4. Ulemâdan Gelen Tepkiler

Ulemâdan gelen tepkiler yoğun dini referanslarla ileri sürülmüş, retoriği yüksek eleştirilerdir. Tepkiler politik hedefler taşımaktaydı ve içinde özellikle Rumeli Kazaskeri rütbesindeki Gürcü Şerif Efendi, Dağıstanlı Muhiddin Efendi ve bazı dersiâm hocaların yer aldığı bir klik tarafından dile getirilmekteydi. Gürcü Şerif, meşihat makamına geçmek arzusunda idi. Fakat bu makamda Şeyhülislam Hayrullah Efendi bulunduğundan kendi fikrince Kanun-i Esasi ilan edilirse Hayrullah Efendi'nin meşihattan alınması mümkün olmayacaktı. Gürcü Şerif Efendi, daha önce Sultan Abdülaziz dönemindeki talebe isyanında da talebeler üzerinde önemli bir rol oynamış, onları hükümete karşı kıskırtmıştı. Muhiddin Efendi ise hocası olduğu İzzettin Efendi sayesinde elde ettiği Kazasker rütbesine rağmen saraydan çıkarılmasına tepki duyuyor ve yükselmek için Kanun-î Esasi'ye karşı çıkmayı en uygun araç olarak görüyordu (Midhat, 1325, s. 184; Midhat Paşa'nın Hatıraları, 1997, s.207. Ahmed Saib, 1326, s.42; Öztürkci, 2023)

Gürcü Şerif Efendi ile Muhiddin Efendi topladıkları taraftarları ile medrese talebeleri arasında yoğun bir propagandaya giriştiler. Muhiddin Efendi Kanun-î Esasi aleyhinde bulunmasını kendi ifadesine göre: “Eğer Meclis-i Mebusan’da azalar her şeyi açık söyleyecek olursa oradan bir şey koparmak mümkün olmayacağına dayandırmaktaydı (Ahmed Saib, 1326, s.42; Mahmud Celaleddin, 1983, s. 176). Kanun-i Esasi’nin ilanını çıkarları açısından yaşamsal bir tehdit olarak gören bu ikili anayasa karşıtı muhalif ulemanın, bir kısım ricalin ve medrese talebelerinin de desteğiyle bir dizi faaliyette bulundular. Kanun-î Esasi aleyhinde basında yazılar yazdırdılar, devlet adamları üzerinde baskı kurdular, halkı galeyana getirmek için kara propagandaya başvurdular ve toplumda tedhiş havası yaratmaya çalıştılar.

Kanun-î Esasi’nin hazırlandığı günlerde gazetelerde Kanun-î Esasi, Meşrutiyet, Millet Meclisi gibi halkın yabancı olduğu kavramlar üzerinden yazılar yazılıyordu ve çarpıtmalar yapılıyordu. Bu yazıların etkisiyle halk arasında ve medreselerde çeşitli homurdanmalar ve itirazlar yükselmeye başladı (Ebuzziya Tevfik, 1974, s.313). Ulemâdan ve eski devlet adamlarından Anayasa ve meclise karşı olanlar tarafından bu hissiyat destekleniyor ve tahrik ediliyordu (Baykal, 1942, s.57-58; Davison, 1997, s.153; Georgeon, 2018, s.82). Midhat Paşa’ya kendisini ve önde gelen meşrutiyet yanlılarını zan altında bırakan mektuplar gönderiliyordu. Medrese talebeleri tarafından yazılan bu mektuplardan birinde meşrutiyet ve parlamento kavramlarına saldırılmakta ve Ziya Paşa bu kavramları Kur’an-ı Kerim’e dayanarak haklı göstermeye çalışmakla suçlanmaktaydı. Talebeler; İngiltere, Fransa ve Rusya kendi yönetimlerinde yaşayan çok sayıdaki Müslümana uygun bir pay ayırmadıkları sürece Hristiyanların Osmanlı yönetimine katılmasına izin verilmemesi gerektiğini de dile getirmekteydiler (Davison, 1997, s. 119).

Kanun-î Esasi karşıtları 1876 yılının sonbaharında İstanbul’da genel anlamda hakim olan emniyetsizlik ve asayişsizlik havasını halka korku ve endişe yaymak amacıyla başarılı bir şekilde kullandı. Bu sırada İstanbul’da alışveriş durma noktasına gelmişti. En işlek caddelerde bile gündüz vakti soygun yapılmaktaydı. İşte toplumun iyice güvenlik kaygıları yaşadığı bu iklimde İhtilal fırkaları kurulduğuna dair söylentiler hızla yayılmaktaydı. Bazı kimselerin Çerkes Hasan vak’asından hareketle Midhat Paşa ile taraftarları aleyhinde bir takım planlar tertip ettikleri konuşulmaktaydı. Bunların ilk önce Sultan II. Abdülhamid’i hal’ edecekleri sonra Midhat Paşa ile Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Redif Paşa ve eski Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile diğer bazı devlet adamlarına suikast düzenleyecekleri rivayet ediliyordu. Yine Ramazan ayı sebebiyle vaaz yoluyla camilerde halkın dinî duygularını tahrik ediyorlardı (Osman Nuri, 1327, s.133-135; Georgeon, 2018, s.81). Sokaklara yazılı beyannameler atılıp, bunlar cami kapılarına, meydanlarda görünür yerlere yapıştırılıyordu. Beyannamelerde: “*Kurulacak Meclis-i Umumi’de İslam milletinin mebus adı altında toplanacak gayri Müslimlere esir edileceği*” belirtiliyor, “*Kanun-i Esasi kafir işidir. Bir de Meclis-i Mebusan’da pek çok Hristiyan bulunacağından bunlar şer’i şerife mugayir kanunlar koyacaktır. Mesela İslam karılarını açık gezdirmek için şimdiden ahrar arasında müzakere olunuyormuş.*” gibi söylemleri halk arasında yayarak onları galeyene getirmeye çalışıyorlardı (Ahmed Saib, 1326, s.43). Midhat Paşa’nın ve Mütercim Rüşdü Paşa’nın kâfir oldukları, Sultan Abdülhamid’i kendi emelleri doğrultusunda kullandıklarını iddia ediliyordu. Ayrıca Midhat Paşa’nın maksadının padişah olmak veya devleti cumhuriyete götürmek olduğu dedikodusu da ortaya atılmıştı (Ebuzziya Tevfik, 1974, s.314; Mahmud Celaleddin, 1983, s. 176; Karal, t.y, s.7).

Gizli olarak basılıp dağıtılan bir bölümüne yer verdiğimiz aşağıdaki beyanname Ulemâ’nın söz konusu tepkilerini derli toplu olarak yansıtmaktadır:

“Sizler, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz. İslam’ın iyi gördüklerini emreder, kötü gördüklerini yasaklarsınız ayet-i kerimesini Meclis-i Umumi’de okuyan kimsenin, ey iman edenler, düşmanımı ve düşmanımı dost tutmayın ve ey iman edenler, Yahudileri ve Hristiyanları dost tutmayın, onlar ancak birbirlerinin dostudur. İçinizden her kim onlara dost olursa muhakkak onlardan sayılır... Eğer siz hayırlı ümmetsiniz ayetine dayanarak Millet Meclisi’ni kurmanın gizli maksadı, bu meclise Hristiyanları doldurup devletin işlerinin görülüp çözülmesine tamamıyla bunları ortak etmek ve böylece onları hoşnut etmek ise; ne Yahudiler, ne de Hristiyanlar sen onların dinlerine uymadıkça asla razı ve hoşnut olmayacaklardır ayeti düşünülmedir.... (Kur’an-ı Kerim, 3/110, 60/1, 5/51, 2/120. Ayetler). Rusya Devleti’nin tabiiyetinde milyonlarca Müslüman var; onları kendi devletinin işlerine ortak ediyor mu? Onlara yüksek rütbe verip üstün görevlere getiriyor mu? Müslümanlara yaptığı muamele hakaret ve aşağılamadan ve Rus subaylarının kumandası altında yalnız harbe sürüp kırdırmaktan ibaret değil mi? Din ve mezheplerine bile müdahale edip kabul etmeyenleri birer bahane ile kırıp geçirmiyor mu? İngiltere Devleti meşrutî devletlerden iken ve idaresinde bulunan Hint ahalisi 150 milyondan fazla iken Hintlilerden parlamentoda kaç mebus vardır? Hangi devlet vardır ki, kendine mahkûm olan bir taifeyi kendi saltanatına ortak eylesin? Devletlere farz olan şey, farklı tebaasına adaletili davranmaktır... Bizim diyarda bir eşitlik davasıdır sürülüyor (Ahmed Midhat Efendi, 2004,s. 257).

Beyannamede, hemen katı bir dini söylem dikkat çekmektedir. Dini gerekçelerin ileri sürülmesi, Kanun-î Esasi karşıtı ulemanın çıkarlarıyla uyumlu eski düzenin temel referansı olarak İslam dininin araçsallaştırılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla Osmanlı siyasal kültüründe yoğun şekilde yerleşmiş olan din temelli toplumsal hiyerarşiyi, İslam’ın temel referansı olan Kuran-ı Kerim’deki bazı ayetler üzerinden ileri sürerek Kanun-î Esasî ve açılacak meclis mahkûm edilmeye çalışılmaktadır. Aslında ulemânın amaçları politiktir ve daha çok saraydan nemalanan

bu kimseler, padişahın yetkilerinin kısıtlanacağı iktidarın sarayla paylaşılacağı yeni düzeni, statüleri ve ekonomik çıkarları açısından tehdit olarak görüyorlardı. Beynamede yer verilen yabancı ülkelerin meclislerde Müslüman ve diğer ahalinin temsili noktasındaki eleştirilerin tarihsel gerçekliği yansıttığını da vurgulamak gerekir. Avusturya-Macaristan Parlamentosunda Hırvat, Çek, Slovak Sloven, Ruten ve Polonez gibi farklı unsurların temsili açıkça haksızlık oluşturacak şekildeydi. Yine Rus Duma'sında Rus olmayanların düşük oranı özel bir statüyle belirlenmişti (Ortaylı, 2007, s.46-47). 1877 Osmanlı Parlamentosu açıldığında Ulemanın en azından niceliksel anlamda eleştirilerinde haklılık payı olduğu anlaşılacaktır. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Gayri Müslim sayısı çeşitli kaynaklarda yer verilen farklı oranlara karşın meclis üye sayısının 3'te 1'inden fazladır. Yine toplam üye sayısı 36 olan Ayan Meclisinde Gayri Müslimlerin sayısı 11'dir. Ancak anayasa karşıtı rical ve ulemanın öngörülerinin aksine İlber Ortaylı'nın da gösterdiği gibi özellikle Anadolu ve Mezopotamya kökenli Hristiyan mebusların yasama faaliyetlerinde siyasal pozisyon alışları Müslüman mebuslarla paralel olacaktır (Ortaylı, 2007: 46-54).

Midhat Paşa ve Kanun-î Esas-i yanlısı elitler anayasaya yönelik kara propagandanın ve provakatif girişimlerin önüne geçmek amacıyla önce basın yayın yoluyla harekete geçti. Kendilerine taraftar gazetelerde kurulacak meclise dair haberler yayınlatarak çıkarılan rivayetlerin asılsız olduklarını belirtmeye çalıştılar (*Sabah*, "Şu'unât", S. 192, 13.09.1293). Daha sonra Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesinden sonra en güçlü destekçisini kaybeden Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşayı Kanun-î Esasi karşıtlarına yönelik geliştirilecek politikalar konusunda ikna etti. Kuşkusuz bunda anayasa karşıtlarının Sadrazamı da hedef tahtasına koymalarının rolünü göz ardı etmemek gerekir. Sadrazamında desteğini alan Midhat Paşa görevlendirdiği özel hafiyelerle Gürcü Şerif Hoca ve Muhiddin Hocalar ile onlarla temasta bulunanları iyiden iyiye izletti, hafiyelere gizli raporlar tutturdu. Midhat Paşa, Sadrazam Rüşdü Paşa ile Redif Paşa'yı alarak Saraya gitti ve çağırılan diğer devlet adamlarının katılması ile bir toplantı yapıldı. 21 Ekim 1876'da yapılan bu görüşmede:

"Bir müddetten beru bedhâhân-ı devletin takrikât ve ilkâatı olmak üzere asayiş-i memleketin ihlâli zımında beyne'l-iltimas kıl u kalleri ve fesadamız sözler "in... çoğaldığı ve memleketin düzenini bozacak dedikoduların altı çizildi. Devamında ise Bunların önü alınmazsa devleti ve milleti tehlikeye düşürecek bir sonuca ulaşacağı belirtildi. Aynı görüşmede "her devlet ve memlekette acilen icrası kava'id-i mer'iyeden olarak bu cihetle eşhas-ı müfside-i mezkurenin uzun uzun istintaklarının icrasıyla iştigale hal ve maslahatın tahammülü olmadığına" ifadeleriyle de gerekli tedbirlerin hemen alınması gerektiği vurgulandı. Aleyhte propaganda yapanların ve etrafındakilerin derhal sürgün edilmelerine karar verildi ve Sultan'dan irade istenmesine karar verildi (BOA. İ. DH. 735/60216, 02.10.1293; Ebuzziya Tevfik, 1974, s.316).

Sürgün kararında en çok ısrar eden Midhat Paşa olmuştur. Çünkü sürgüne göndermek istediği kişiler her şeyden evvel kendi eseri saydığı Kanun-î Esasi ve Meşrutiyet'e karşı cephe almış kişilerdir. Midhat Paşa'nın sorgusuz sualsiz sürgüne gönderme isteğini Sultan Abdülhamid önlemeye çalışmış ve meselenin bir kere daha etraflıca müzakere edilmesini istemiştir. Ancak paşalar, bu kimselerin hemen o gün İstanbul'dan uzaklaştırılmaları istemekteydiler ve kararlarında ısrarcıydılar (BOA. Y. EE. 82/65, 13.02.1309; Mahmud Celaleddin, 1983, s.177). Sultan Abdülhamid'in bu duruma cevabı ise: *"Sürgün edilmek istenilen kimselerin muhakeme edilmeden vatanlarından uzaklaştırılmak cezasına çarptırılması doğru değildir. Eğer hükümet kararında ısrar ediyorsa kendine başka bir Padişah arasın"* şeklinde olmuştur. Hükümet ise bu açıklamaya: *"Biz Efendimiz gibi Padişah bulamayız. Fakat kendileri, bizden daha muktedir vekiller bulabilirler. Maksadımız genel asayiş ve Padişahımızı bir takım müfsidlerin kötü niyetlerinden ve neşriyatından korumaktır"* şeklinde bir karşılık vermiştir. Bu cevap isteklerinin kabul edilmemesi durumunda vekillerin istifa edeceği anlamına geliyordu. Durum açıkça restleşme aşamasına gelince Sultan, heyeti huzuruna kabul edip tekrar sanıkların mahkeme edildikten sonra sürülmelerini istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Midhat Paşa, hafiye raporlarına değinmiş ve konu karşılıklı tartışılmıştır. Sonunda, Sultan'dan gerekli irade alınmıştır (BOA. İ. DH. 735/60216, 02.10.1293; Midhat Paşa'nın Anıları, 1997, s.207; Mahmud Celaleddin, 1983, s.178).

Midhat Paşa'nın hazırladığı listede olanlar derhal sürülecek, gittikleri yerde mahkemeleri yapılacaktı (BOA. Y.E E. 82/65, 13.02.1309). Midhat Paşa ve Mütercim Rüşdü Paşa'nın İstanbul'dan sürülecek kimseler hakkında hazırladıkları tam bir liste yoktur. Sürülenler arasında gerçekten meşrutiyetin ilanı aleyhinde ileri geri söz eden tanınmış kimseler bulunduğu gibi, onların yakını olmaktan ileri gitmemiş insanlar ve birçok medrese görevlisi de vardı. Kanun-î Esasi karşıtlarının elebaşlarından Gürcü Şerif Efendi'nin rütbesinin sökülüp Rodos'a sürgün edilmesi ve kimseyle haberleşip görüşmemesine, Muhyiddin Efendi'nin Rodos'a, Ramiz Paşa'nın Bozcaada'ya ve Rıza Bey'in Limni Adası'na sürgünlerine rütbe ve payelerinin alınmasına karar verildi (BOA. Y.E E. 19/10, 06.04.1327; *Sabah*, "Resmi", Sayı: 198, (06.10.1293; Ahmed Midhat Efendi, 2004, s. 238; Ebuzziya Tevfik, 1974, s.316). Bunların yanı sıra Köprülüoğlu Medresesi'nde sakin Bayezid hocalarından Mustafa Efendi, Gürcü Sabit Efendi, Akdeniz Başkurşunlu Medresesi Halidi dervişlerinden Mahmud Efendi, mahalli iskânı malum olmayan Ali Efendi, Zincirlikapı Medresesinde sakin Fatih hocalarından Bozkırlı Mustafa, Fatih Baştetimme medresesinde sakin Farisi hocası Osman Efendi, Fatih civarında dersiâm hocalarından Sirozlu Hafız Efendi, Hocasade Muhyiddin Efendi ve yeğeni Mustafa Efendi, Gürcü İbrahim Efendi, bu sene derse çıkan Hoca Mehmed ve İbrahim

Efendiler, Gürcü Mehmed Efendi, merhum Kıbrıslı kethüdası Kamil Efendi, dersiâm Gürcü Süleyman Efendi, Kerkük Müftüsü esbak Derviş Efendi ve Beypazarlı Emin Efendi'nin de memleketlerine veya uygun görülen başka yerlere gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Karar Ramazan Bayramına denk gelmiş ancak bu kişilerin bayramlarını tamamlamalarına dahi izin verilmemiştir. Yaklaşık 400 kişi Tophane Müşirliği'ne getirilerek tutuklanmış ve ertesi gün Arkadı Vapuruna bindirilip sürgüne gönderilmiştir (BOA, İ. DH. 735/60216, 02.10.1293 (21.10.1876; Osman Nuri, 1327, s. 133).

Ramazan ve Kurban Bayramlarında gazete yayınlanmadığı için bayram ertesi çıkan gazetelerin birinci sayfasında tutuklamalar ve sürgüne gönderilmeler resmen ilan edildi. Açıklamada şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Şahsa çıkarlarını devlet ve memleketin zarara uğrayıp kötü hallere düşmesinde arayan ve o yolda her türlü kötü harekette bulunma eğiliminde olan bazı fesad kimselerin, bir müddetten beri devlet idaresi ile ilgili icraat ve teşebbüsler aleyhinde ve sıfatları ve görevleri dışında bir takım aslı esaslı olmayan, yalan ve uydurmalar yayınlayarak, halkın zihnini bulandırmak ve devletin böyle sıkıntılı zamanında memleketin, milletin idaresini karıştırmaya çalıştıkları ve tutmuş buldukları fesad yol gereğince devletin kötülüğünü isteyenlerce elde edilmiş buldukları için şu günlerde zararlı yayınlarını arttırarak ve çeşitli iki yüzlülükle haklı imiş gibi görünerek kandırabilecekleri adamların düşüncelerini ve memleketin inzibatını bozacak hal ve harekette buldukları haber alınıp bu bozgunculuğu düzenleyen ve kıskırtanlarda sudurdan Muhiddin ve Şerif Efendiler ile Bâb-ı Âli sabık Evrak Müdürü Rıza Bey ile Beylerbeyi payelilerden Ramiz Paşa olduğu, hükümet marifetiyle her yönden tahkik edildiğinden... kendileri hemen yanlarına katılan memurlarla sürgün yerlerine gönderilmiş olmakla durum bütün yurtsever kimselerin bilgi edinmeleri için ilan kılındı.” (Sabah, “Resmî”, Sayı: 198, 06.10.1293; Takvim-i Vekayi, “Kısm-i Resmî”, S. 1841, 06.10.129). Kanun-î Esasi muhalifi kliğin yaptığı çoğunluğu kara propaganda olan ve belli bir kamuoyu desteği de sağlayan faaliyetler bu ifadelerle topluma ilan edilmiştir. Başka bir deyişle kişisel çıkarları doğrultusunda anayasaya karşı çıkan ve bunu geleneksel argümanlarla politik söyleme dönüştüren rical ve Ulemâdan kişilerin iç yüzü topluma açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca anayasa yanlısı reformist grup muhaliflerin sürgün edildikleri kararının ilan edilmesi ile hem bunların destekçilerine hem de tüm Kanun-î Esasi karşıtlarına gözdağı vermekte ve iktidarın kim olduğunu hatırlatmaktadır. Bu haberde Kanun-î Esasi karşıtı kliğin etkili üyelerinden bahsedildiği halde medrese görevlileri ile talebelerinden ve diğer zevattan bahsedilmemesi de dikkat çekicidir. Anayasa karşıtı kliğin sürgün edilmesi anayasanın ilanına giden sürecin önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. Midhat Paşa kendi başkanlığında kurulan komisyonda meclisin Mart ayında toplanmasına ve mebusların seçimine dair bir kararı Vekiller Heyetine kabul ettirdi. Padişahın iradesini aldı ve ilan etti (Mahmud Celeleddin, 1983, s. 179). Böylece anayasa lehine oluşan politik iklimi başarılı bir manevrayla değerlendiren Midhat Paşa, meclisin açılması ve mebusların seçim yöntemini de kanunlaştırarak meşruti yönetimi geçiş yönünde hukuki alt yapıyı da hazırlamış oldu.

Sürgüne gönderilen Rıza Bey, Ramiz Paşa, Gürcü Şerif, Muhyittin Efendi gibi bazı zevatın Kanun-î Esas-i ve anayasa taraftarı vükela hakkında yazılı ve sözlü propagandaları fesad yaymış ve bazı zihinleri bulandırmıştı. Ramiz Ağa saraydaki ilişkilerini kullanarak padişaha meşruti yönetim aleyhine itiraznameler sunmakta, diğer iki isimde geceleri Gürcü Şerif Konağında toplanan mutaassıb ulemâ mensupları üzerinden topluma anayasa aleyhine dedikodular yaymaktaydı. Buna karşın konuyla hiç ilgisi olmayan bir kısım kimselerin de sürgün edildiği de bilinmektedir. Bunun sakıncalarını dile getiren Mahmud Celeleddin Paşa, sorgulama yapılmadan ve tarafsızlık ilkesini dikkate almayıp, hüküm verilmeden sürgünün tasdik edilmesinin hem halk arasında dedikoduyu arttırdığı hem de ileride böyle kanuna aykırı hareketlere bir kapı açacağı görüşündedir (Mahmud Celeleddin, 1983, s.178). Buna karşın anayasa taraftarı Ulemâdan91 kişi “ziy-i ulemâda buldukları halde menâfi-i devlet ve milleti ağraz-ı mahsusalarına feda eden güruh...” olarak tanımladıkları sürgün edilenlere dair imzaladıkları bir teşekkür arzasını Sultan Abdülhamid'e takdim ederek karara destek vermişlerdir (Ahmed Midhat Efendi, 2004, 240-241; İrtem, 2004, s.24).

Bir müddet sonra sürgüne gönderilen Gürcü Şerif ve Muhiddin Efendi af edilip serbest bırakılmış, Ramiz Paşa ve Rıza Bey ise sürgün yerlerinde kalmaya devam etmişlerdir.¹ Ramiz Paşa, bu karardan beş ay sonra affedilmiştir. Ayrıca Muhiddin Efendi ile Gürcü Şerif Efendi'nin payeleri geri verilmiştir (BOA. MB. İ. 34/34, 29.02.1294; BOA. MB. İ. 38/64, 18.07.1294; BOA. İ. DH. 760/62024, 05.12.1294).

Kanun-î Esas-î ilanından hemen sonra payitahtta siyasal roller dramatik şekilde değişti. II. Abdülhamid anayasanın kendisine verdiği geniş hareket alanıyla iktidarını tahkim etti. Kanun-î Esasi'nin Padişah'a, sadece polis soruşturmasıyla karşıtlarını sürgüne gönderme yetkisi veren 113. Maddesi² kapsamında anayasanın ilanından bir buçuk ay sonra (5 Şubat 1877) bu defa o sırada Sadrazam olan Midhat Paşa bir tertib ile seryaver Mehmed Paşa'yla saraya getirilmiştir. Sadaret mührü elinden alınmış, padişahı görmesine müsaade edilmemiş ve İzzettin Vapuru'na

¹ Muhiddin Efendi ile Gürcü Şerif Efendi, Meclis-i Umumi'nin açıldığı gün affedilmiştir (BOA, İ. DH. 741/60622, 28.02.1294).

² Eroğlu'na göre bu madde temel hak ve özgürlükleri anlamsız kılmaktaydı (Eroğlu, 2013, s.215).

bindirilerek sınır dışına gönderilmiştir. “*yazık devlete ve millete yazık! İnnâ lillâh ve inna ileyhi raciun*” Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmeden son sözleri olmuş ve ağlamıştır. (Uzunçarşılı, 1967, s. 130-131; Gözler, 2020).

5. SONUÇ

Alan yazınında Kanun-î Esasî'nin anayasal mutlakiyetçilik metni olarak okunması çoğunlukla kabul edilmektedir. Buna yönelik anayasa metninde güçlü karineler de mevcuttur. Ancak anayasa, Osmanlı tebaasına eşitliğin anayasal bir düstur olarak ele alması ve her hangi bir kimliksel ayırım gözetmeden temsil hakkı tanınması, kişi hak ve özgürlüklerinde güvence vermesi, işkence ve angaryayı yasaklamasıyla yeni bir toplum vizyonunu da işaret etmekteydi. Anayasanın söz konusu sosyo-politik değerinin farkında olan eski düzen yanlısı tutucu-muhafazakâr devlet ricalı ve Ulemâ ile Midhat Paşa'nın liderlik ettiği liberal-reformist grup arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu siyasal çatışma elitler arasında derin bir fay hattı yaratmıştır. Bir yanda eski düzenin devamıyla kendi sosyo-politik ve ekonomik çıkarları arasında pozitif korelasyonun farkında olan rical ve Ulemâdan oluşan tutucu-muhafazakârlar yer alırken, karşı blokta ise Tanzimat döneminden itibaren Bab-ı Alinin çevresinde temerküz eden güç yoğunlaşmasını anayasa ve parlamentoyla dağıtmayı en azından paylaşmayı düşünen Midhat Paşa liderliğinde genç kuşak bürokratlar ve bazı devlet ricalinin oluşturduğu liberal elitler yer almıştır.

Kanun-î Esasi muhalifleri sosyo-ekonomik çıkarlarını koruma amaçlı girişimlerini, dini retoriği yüksek söylemlerle siyasal dile dönüştürmüştür. İslam dininin temel referans kaynağı Kuran-ı Kerim kendi çıkarları doğrultusunda bağlamaştırma kaygısı duyulmadan yüzeysel bir okumayla yorumlanmıştır. Yoğun bir propagandaya girişilmiş ve toplumda tedhiş havası yaratılmaya çalışılmıştır. Liberal blok ise basın yayın yoluyla söz konusu yoğun dezenformasyon içeren kampanyanın önüne geçmeye çalışmıştır. Sonunda anayasa karşıtı yaklaşık dört yüz kişi mahkeme edilmeden payitahttan sürgün edilmiştir. Böylece Kanun-î Esasi'nin ilan edilmesinin yolu açıldığı gibi Midhat Paşa başarılı bir operasyonla seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılma kararını da padişaha kabul ettirmiştir. Hukuksal nitelikten yoksun, yargılama yapılmadan sürgün kararı çok geçmeden Midhat Paşaya 'da uygulanmıştır.

Osmanlı yönetici elitleri arasında tam bir iktidar aracına, dönüşen anayasanın ilan edilmesinde ve liberal-reformist grubun başarılı olmasında iki gelişme kritik rol oynamıştır. Birincisi Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Çerkez Hasan Vakası'nda öldürülmesidir. Ordu üzerinde büyük etkisi ve saygınlığı olan anayasa karşıtı seraskerin sahneden çekilmesi Kanun-î Esasi taraftarlarının konumunu güçlendirmiştir. İkincisi ise Sadrazam Mütercim Paşa'nın anayasa karşıtı ulemanın kâfir yaftalamalarına maruz kalması karşısında Midhat Paşayla işbirliğine gitmesi olmuştur.

Anayasa karşıtı bloktan Sadrazam Mütercim Rühdü Paşa, Mahmut Celaleddin Paşa, Hüseyin Avni Paşa gibi üst düzey devlet ricalinin anayasal yönetimle kişisel kariyerleri arasındaki paradoksu göz ardı etmedikleri açıktır. Ancak rical kara propagandaya başvurmamış, siyasal hırslarını ön plana çıkarmamıştır. Anayasanın ilanı ile devletin kurucu unsuru olan Türklerin mebusan meclisinde azınlıkta kalacaklarını ve büyük devletlerin Hristiyan mebuslar eliyle devleti parçalanmaya götüreceklerine inanmışlardır. Dolayısıyla Kanun-î Esasi'ye karşı siyasal pozisyon alışlarında düşünsel bir alt yapıyla da hareket etmişlerdir. Ancak Rıza Bey, Ramiz Ağa ve Ulemâdan Muhyittin Efendi ve Gürcü Şerif Hoca gibi saraydan nemalanan bu sebeple de eski düzenin sürmesi yönünde kara propaganda ve korku salarak kamuoyu oluşturmaya çalışan kliğin siyasal tavırları günümüz siyasal partilerindeki hizip benzeri yapıların ötesine geçmemiştir. Bu sebeple de düşünsel bir alt yapıdan yoksundur ve kişisel çıkar odaklıdır.

Kaynakça

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), BOA. Y.EE. 18/113, 20.06.1298.
BOA. Y. EE. 82/65, 13.02.1309.
BOA, Y. EE. 71/38, 07.12.1293.
BOA. Y.EE. 19/10, 06.04.1327.
BOA. İ. DH. 735/60216, 02.10.1293.
BOA. MB. İ. 34/34, 29.02.1294.
BOA, İ. DH. 741/60622, 28.02.1294.
BOA. MB. İ. 38/64, 18.07.1294.
BOA. İ. DH. 760/62024, 05.12.1294.

Sürelî Yayınlar

- Sabah, “Şu’unât”, S. 192, (13.09.1293 /02.10.1876).
Sabah, “Resmî”, S. 198, (06.10.1293 /25.10.1876);
Takvim-i Vekayi, “Kısm-i Resmî”, S. 1841, 06.10.1293/25.10.1876).

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Abadan, Y. (1957). Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasa sistemine geçiş hareketleri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(1), 3-37.
Açıkgöz, M. Ü. (2021). 1876 Tarihli Kanuni Esasi’de yasama-yürütme ilişkisi. *Yasama Dergisi*, 43, 61-86.
Ahmed Cevdet Paşa, (1991). Tezakir 40-tetimme. (Haz. Cevdet Baysun).TTK Yayınları.
Ahmed Saib, (1326). Abdülhamid’in evail-i saltanatı. Hindiye Matbaası.
Ahmed Midhat Efendi. (2004). *Üss-i inkılap*, (Haz. Tahir Galip Seratlı). Selis Kitaplar.
Baykal, B. S. (1942). 93 meşrutiyeti. *Belleten*, 6(21-22), 45-84.
Davison, R. H. (1997). Osmanlı İmparatorluğu’nda reform, C.2. (Çev. Osman Akınhay) Papirüs Yayınları. (Orijinal çalışma 1963 yılında yayımlandı).
Diler, İ. (2019). Ahmed Cevdet Paşa’nın devlet, hukuk ve (Yeni Osmanlılarla karşılaştırmalı olarak) anayasa görüşü (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi).
Ebuzziya Tefvik (1974). Yeni Osmanlılar tarihi, C. 3. Kervan Yayınları.
Eroğul, C. (2013). Anatüzeeye giriş. İmaj Yayınevi.
Georgeon, F. (2018). Sultan Abdülhamid. (Çev. Ali Berktaş). İletişim. (Orijinal çalışma 2023 yılında yayımlandı).
Gözler, K. (2020). Midhat Paşa’nın ahi. <https://www.anayasa.gen.tr/konstitusyon-bitti.htm>.
Gözler, K. (2015). Anayasa hukukuna giriş (24.baskı). Ekin.
İnalçık, H. (2018). Devlet-i Aliyye VI (5. Basım). Türkiye İş Bankası Yayınları.
İrtem, S.K. (2004). Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu).Temel Yayınları.
Karal, E. Z.(t.y). Büyük Osmanlı tarihi C. IV. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kurbanlı, M. (2021). Kanuni Esasinin pozitif hukuk açısından kısa bir incelemesi. *Konya Barosu Dergisi*, 1, 175-211
Korkmaz, F. (2021). Anayasal düzen ve Namık Kemal. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 5 (2), 429-447. <https://doi.org/10.31465/eeder.957242>
Lütfi Simavi. (1326). Devr-i inkılab. Mahmud Bey Matbaası.
Mardin, Ş. (2015). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908) (19.baskı). İletişim.
Mardin, Ş. (2013). Türk modernleşmesi. (Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder). İletişim.
Midhat Paşa’nın Hatıraları. (1997). Hayatım ibret olsun (Tabsıra-i İbret). (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu). Temel Yayınları.
Midhat. A. H. (1325). Midhat Paşa. Hilal Matbaası.
Namık Kemal. (1327). Makalat-ı siyasiyye ve edebiyye, 3. Cüz. Selanik Matbaası.
Ortaylı, İ. (2007). Batılılaşma yolunda. Merkez Kitaplar.
Osman Nuri. (1327). Abdulhamid-i sani ve devr-i saltanatı.
Özbudun, E. (2023). Türk anayasa hukuku (23.baskı). Yetkin Yayınları.
Öztürkci, E. (2023). Osmanlı Devleti’nde medreseli isyanları (XIX. yüzyıl İstanbul örneği). (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
Tanör, B. (2013). Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (25. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
Teziç, E. (2023). Anayasa hukuku (26.baskı). Beta. (26. Baskı).
Uygur, E. (2023). Bir otobiyografide kurgu ve gerçeklik: Namık Kemal, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi).
Uysal, M. A. (2014). Hüseyin Avni Paşa (1820-1876). (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi).
Uzunçarşılı, İ. H. (1967). Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi. TTK Basımevi.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Yazar 1: Bütün bölümlere katkıda bulunmuştur.

Yazar 2: Bütün bölümlere katkıda bulunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.